

**Από την αποικιοκρατία στην παγκοσμιοποίηση: ένα διαρκές
σύστημα εκμετάλλευσης και εξουσίας ή μία πορεία οικονομικής και
κοινωνικής ανάπτυξης;**

Μουζάκη Μαρία¹

Η 23^η Αυγούστου έχει οριστεί ως εκείνη η μέρα που θα υπενθυμίζει στην παγκόσμια κοινότητα ένα «σκοτεινό» παρελθόν εκμετάλλευσης και εργαλειοποίησης της ανθρώπινης υπόστασης. Είναι η Παγκόσμια Ημέρα για την υπενθύμιση του Δουλεμπορίου και της Κατάργησής του. Μία εποχή, κατά την οποία έννοιες όπως «φυλή» και «χρώμα», απέκτησαν ένα χρηστικό, ταξινομικό χαρακτήρα, διακρίνοντας τους λαούς σε ανώτερους και κατώτερους, επιτρέποντας και νομιμοποιώντας, άτυπα, τη συστηματική εκμετάλλευση, θέτοντας ταυτόχρονα τα πρώτα θεμέλια μίας παγκόσμιας οικονομικής αγοράς.

Ήταν 23 Αυγούστου του 1971, όταν έγχρωμοι δούλοι της νήσου Ισπανιόλα της Καραϊβικής (σημερινή Αϊτή και Δομινικανή Δημοκρατία) εξεγέρθηκαν, επιτυγχάνοντας την αποδυνάμωση του αποικιοκρατικού καθεστώτος στην Καραϊβική και τη σταδιακή κατάργηση του διατλαντικού δουλεμπορίου. Το διατλαντικό δουλεμπόριο θεωρείται το μεγαλύτερο σε έκταση εμπόριο σκλάβων, μιας και σύνδεσε οικονομικά, τρεις ηπείρους: την Ευρώπη, την Αφρική και την Αμερική. Ενδεικτικό της έντασής του είναι ότι οι εκτιμήσεις για περίπου 17 εκατ. άτομα, που οδηγήθηκαν στη δουλεία (helpis.gr,23.8.2020).

Το δουλεμπόριο συνιστά μία έκφανση της αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης που υπέστησαν πολλές χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Αμερικής. Οι επιπτώσεις αυτού του αποικιακού καθεστώτος ήταν πολλαπλές, επηρεάζοντας ακόμη και μακροπρόθεσμα την φύση των κοινωνιών, καθώς και την ανάπτυξη, τόσο των αποικιών, όσο και των μητροπόλεων. Στην παγκόσμια οικονομία επέτρεψε την ανάδυση του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, προσφέροντας όχι μόνο τα απαραίτητα φθηνά εργατικά δυναμικά και πρώτες ύλες, αλλά και νέες αγορές, στις οποίες θα διοχέτευαν τα προϊόντα και κεφάλαιά τους, μεγιστοποιώντας ουσιαστικά το

¹ Υποψήφια Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

κέρδος τους. Οι εμπορικοί δρόμοι που διανοίχτηκαν συνέβαλαν στη διαμόρφωση διεθνών εμπορικών συνεργασιών και στην εγκαθίδρυση των πρώτων πολυεθνικών σχημάτων και αγορών.

Οι διαμάχες μεταξύ των εθνών και οι πολεμικές συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν, απέκοψαν τη συνένωση των εγχώριων εθνικών οικονομιών, «υψώνοντας» εθνικά τείχη, που «τροφοδότησαν» επί αιώνες εθνικιστικές, στερεοτυπικές αντιλήψεις, καλλιεργώντας το φαύλο κύκλο της μισαλλοδοξίας και του ρατσισμού. Χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες, για να ανοίξουν τα κράτη τα σύνορά τους. Ο οικονομικός παράγοντας είχε σημαντική επίδραση σε αυτή την μεταστροφή, οδηγώντας στην εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης, ενός φαινομένου που αρχίζει να εμφανίζεται από τον 19^ο αιώνα. Οι συνθήκες που δημιουργούνται μέσα σε αυτό το κλίμα ελεύθερης μετακίνησης προϊόντων, αγαθών και ανθρώπων, μοιάζουν ιδανικά για την οικονομική, αλλά και κοινωνική ανάπτυξη των χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο. Παρόλα αυτά, παρατηρώντας κανείς τους διεθνείς οικονομικούς δείκτες, εύκολα αντιλαμβάνεται τις διαφορές μεταξύ των χωρών, ανισότητες που οξύνονται, αντί να αμβλύνονται, γεγονός που εγείρει ερωτήματα αναφορικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, σε αυτό το παγκοσμιοποιημένο, οικονομικό σύστημα.

Το φαινόμενο της αποικιοκρατίας

Παρά την ύπαρξη μίας ενιαίας, ελεύθερης αγοράς υπάρχουν αισθητές κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των διάφορων χωρών, διαφοροποιήσεις που οδήγησαν πολλούς μελετητές στη διάκριση του κόσμου σε *Πρώτο*, *Δεύτερο* -που δεν υπάρχει πια, αφού σε αυτόν ανήκαν οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Σοβιετικής Ένωσης- και σε *Τρίτο Κόσμο* ή αλλιώς σε ανεπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες χώρες. Οι αποκλίσεις αυτές δεν συναντώνται μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο. Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες παρατηρούνται και εντός των ίδιων των κρατών. Πρόκειται για το λεγόμενο *Τέταρτο Κόσμο*, όπως ονομάστηκε, που περιλαμβάνει όλες τις αποκλειόμενες, περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες εντός των ανεπτυγμένων κοινωνιών. Αυτό ωστόσο που φαίνεται να έθεσε τα θεμέλια των κοινωνικοοικονομικών διακρίσεων και υπήρξε η αφορμή της διάκρισης του κόσμου, ήταν το φαινόμενο της αποικιοκρατίας.

Με τη λέξη αποικιοκρατία αναφερόμαστε στη δημιουργία και διατήρηση αποικιών, σε περιοχές οι οποίες βρίσκονται μακριά, εκτός της εδαφικής περιφέρειας της μητρόπολης. Οι αποικίες, αποτελούσαν ουσιαστικά νέα κράτη που δημιουργούσε η μητρόπολη και εξαρτώνταν πλήρως από αυτήν. Η μητρόπολη-ή Μητέρα Πατρίδα- καθόριζε όλες τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές πλευρές της αποικίας, επηρεάζοντας ακόμη και την πολιτισμική της ταυτότητα.

Το φαινόμενο της αποικιοκρατίας εμφανίζεται ήδη από την αρχαιότητα. Υπήρχαν μάλιστα τρεις βασικές μορφές: οι *εμπορικές*, όπως ήταν των Φοινίκων, οι *εκπολιτιστικές*, κυρίως ελληνικές και οι *στρατιωτικές* ή *πολιτικές*, που παρατηρούνται στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στην αρχαία Ελλάδα κορυφώνεται ιδίως από τον 8^ο αιώνα π.Χ. έως τον 6^ο αιώνα π.Χ., όπου ελληνικές αποικίες ιδρύονται στην Κάτω Ιταλία, τη Σικελία, την Αφρική, στα παράλια της Μ. Ασίας, στον Εύξεινο Πόντο και στον Ελλήσποντο. Η διαφορά είναι ότι αυτές οι αποικίες αποτελούσαν ανεξάρτητες πόλεις-κράτη, που μολονότι διατηρούσαν στενούς δεσμούς με τις μητροπόλεις, ήταν εντούτοις ανεξάρτητες και αυτόνομες σε πολιτικό επίπεδο (Καραδημητρίου,2012).

Στη νεότερη εποχή, η έννοια του όρου αναδιαμορφώνεται, μιας και υπεισέρχεται η πλήρης υποτέλεια των αποικιών στη μητρόπολη. Από τον 15^ο μέχρι αρχές του 20^{ου} αιώνα, πολλά ευρωπαϊκά κράτη, που παρουσίαζαν σημαντική οικονομική ανάπτυξη, αναζήτησαν νέες περιοχές, εκτός ευρωπαϊκής ηπείρου, με στόχο την εκμετάλλευση των πρώτων υλών τους. Το πρώτο κύμα της αποικιοκρατίας ξεκινά με τις «μεγάλες ανακαλύψεις», τέλη του 15^{ου} αιώνα, στην οποία πρωταγωνίστησαν Ισπανοί, Πορτογάλοι και Ολλανδοί, με την παρουσία τους να συγκεντρώνεται στην Αμερική, στην Άπω Ανατολή, καθώς και σε μερικά σημεία των αφρικανικών ακτών, σηματοδοτώντας ένα «κυνήγι πλούτου-εμπορίου και λεηλασίας»: το 1519 για παράδειγμα, ξεκινά η λεηλασία του θησαυρού των Αζτέκων του Μεξικού και το 1534 των Ίνκας στο Περού (Beaud,2008:35).

Το δεύτερο δε κύμα ξεκινά τον 19^ο αιώνα. Οφείλεται στις αλλαγές που συντελούνταν στον ευρωπαϊκό χώρο. Το κλίμα ειρήνης που επικρατούσε, σε συνδυασμό με τη Βιομηχανική Επανάσταση, ενέτειναν τις ανάγκες της Ευρώπης σε πολύτιμα αγαθά και πρώτες ύλες. Παράλληλα, τα υψηλά έσοδα από τα υπερπόντια εδάφη, όπως και οι δυνατότητες που πρόσφεραν οι νέες αγορές, επέτρεψαν την

εξέλιξη του ευρωπαϊκού αποικιοκρατικού συστήματος στην Αφρική και στην Ωκεανία (Τσάλτας,1991:37).

Η αποικιοκρατία θα πρέπει να εξετάζεται και να ερμηνεύεται ως μία προσπάθεια των ευρωπαϊκών κρατών να αυξήσουν το εθνικό τους κεφάλαιο και να ενισχύσουν το εθνικό τους γόητρο. Δεν είναι απλώς οι νέα αγορές που αποκτούσαν τα ευρωπαϊκά κράτη και η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών τους. Οι αποικίες αυτές, αποτελούσαν εμπορικούς σταθμούς και βάσεις για το στόλο, εξασφαλίζοντας στα ευρωπαϊκά κράτη τον έλεγχο του θαλάσσιου εμπορίου και το γρήγορο εφοδιασμό των πλοίων τους. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραλείπεται το γεγονός ότι οι περιοχές αυτές συνιστούσαν για τις μητροπόλεις «πηγές» φθηνού εργατικού δυναμικού (Berstein,Milza,1997:175-176).

Η περίπτωση της Αφρικής αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποικιοκρατικής εξάπλωσης, μιας και μέσα σε λίγα χρόνια μετατράπηκε σε μία τεράστια αποικία των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών. Η Μ. Βρετανία ήταν η ισχυρότερη αποικιακή αυτοκρατορία, διαθέτοντας τεράστια εμπορική δύναμη. Το εμπόριό της ήταν το πρώτο του κόσμου, κατέχοντας το μονοπωλιακό εμπόριο σε ένα κλειστό δίκτυο συναλλαγών ανάμεσα στη Βόρεια και στη Νότια Αμερική, στις Ινδίες, στη μεσογειακή Ευρώπη, στην Ευρώπη της Βαλτικής. Σε αυτή την «εμπορική πρωτοκαθεδρία» σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι αποικίες της, οι οποίες βρίσκονταν σε καίρια σημεία, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του «Τριγωνικού συστήματος εμπορίου». Άλλες μεγάλες αποικιακές δυνάμεις ήταν η Γαλλία, το Βέλγιο, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Γερμανία (Beaud,2008:110).

Οι επιπτώσεις της αποικιοκρατίας ήταν πολλαπλές, με τα σημάδια της να είναι ορατά και σήμερα στις αποικίες. Στην πραγματικότητα, το καθεστώς αυτό επηρέασε όχι μόνο τις αποικίες αλλά και τις μητροπόλεις, ενώ ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την αλματώδη οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων. Οι αποικίες θεωρήθηκαν κατώτεροι λαοί, προσφέροντας το ανάλογο υπόβαθρο εκμετάλλευσής τους. Οι πλουτοπαραγωγικές πηγές τους λεηλατήθηκαν, με τους γηγενείς να αντιμετωπίζονται ως αναλώσιμο, φθινό εργατικό. Οι πολιτισμοί τους υποτιμήθηκαν και «εξημερώθηκαν» από τον πολιτισμό των αποικιοκρατών, μεταβάλλοντας τη θρησκεία, τη γλώσσα, στάσεις, αντιλήψεις και γενικότερα τον τρόπο ζωής τους.

Ουσιαστικά, με αυτό τον τρόπο «αλλοίωσαν» την πολιτιστική τους ταυτότητα, χτίζοντας μία νέα εθνική συνείδηση και συναισθηματικές σχέσεις με τη Μητέρα πατρίδα.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εκδηλώνεται το 1510, το δουλεμπόριο, το εμπόριο των δούλων. Για τους αποικιοκράτες, πολλές περιοχές της Αφρικής θεωρήθηκαν τόποι «συγκέντρωσης σκλάβων», όπου σχεδόν όλοι οι γηγενείς μετατράπηκαν σε δούλοι, σκλάβοι, οι οποίοι υπό άθλιες συνθήκες στοιβάζονταν σε πλοία και πωλούνταν σε Ευρωπαίους δουλεμπόρους. Υπολογίζεται ότι πάνω από 12 εκατομμύρια Αφρικανοί υποδουλώθηκαν και πωλήθηκαν στην Αμερική, με το 40% να μεταφέρεται στην Βραζιλία. Ένας θεσμός που καταργείται πρώτα στη Δανία το 1792, στις Βρετανικές Δυτικές Ινδίες το 1838, στις Γαλλικές Δυτικές Ινδίες το 1849 και το 1865 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Τα κέρδη από το δουλεμπόριο και τη δωρεάν εργασία των δούλων αποτέλεσαν τη βάση για τη ναυτική ηγεμονία της Βρετανίας, τη Βιομηχανική Επανάσταση και την οικοδόμηση του βρετανικού καπιταλισμού. Είναι άλλωστε ενδεικτικό ότι με την κατάργηση της δουλείας, αποζημιώθηκαν τουλάχιστον 25 διοικητές και διευθυντές της Τράπεζας της Αγγλίας, εξαιτίας της απώλειας εσόδων που θα σημείωναν (Μπάμπης,2020)! Στο σύνολό τους, οι αποικιοκρατικές δυνάμεις είδαν τον εθνικό τους πλούτο να αυξάνεται διαρκώς μέσα από τις αποικίες, ενώ σύμφωνα με τους μελετητές η αποικιοκρατία δημιούργησε μία πλήρη οικονομική εξάρτηση, ανάμεσα στις μητροπόλεις (Μητέρα πατρίδα) και στις περιφέρειες (αποικίες), που ευθύνεται για την αλματώδη οικονομική ανάπτυξη των πρώτων και για τις άθλιες –σημερινές- συνθήκες διαβίωσης των δεύτερων, που αποτελούν και χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Η σημερινή εικόνα της παγκόσμιας κοινότητας

Η πορεία προς την εδραίωση του καπιταλισμού υπήρξε μία μακρά διαδικασία, που ξεκίνησε από τον 10^ο με 11^ο αιώνα, στους κύκλους των φεουδαρχικών κοινωνιών. Σε ορισμένες περιοχές, η ανάπτυξη του καπιταλισμού συντελέστηκε σχετικά γρήγορα, σε αντίθεση με άλλες περιοχές. Στην Βρετανία ο καπιταλισμός είχε γίνει το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενώ στις Η.Π.Α. στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εξαιτίας της κυριαρχίας ενός διαφορετικού κοινωνικού συστήματος, εκείνου της δουλείας (Bowles,Edwards,2001:22).

Το νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα που αναδυόταν, επέφερε ένα σύνολο αλλαγών, με αντίκτυπο σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, τόσο σε μακρο-επίπεδο, όσο και σε μικρο. Η νέα εποχή σημαδεύεται από τεχνολογικές και επιστημονικές επαναστάσεις, νέες ανακαλύψεις, μεθόδους και νέους τρόπους ζωής. Οι προκαταλήψεις και οι δεισιδαιμονίες «υποχωρούν», δίνοντας τη θέση τους στη λογική και στον προγραμματισμό. Εμφανίζεται η μηχανή, αναπτύσσονται οι μεταφορές, αλλάζει το αστικό τοπίο, οι πόλεις γνωρίζουν άνθιση (φαινόμενο αστικοποίησης) και σημειώνεται πληθυσμιακή αύξηση στην ευρωπαϊκή ήπειρο, εξαιτίας της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης.

Όπως είναι φυσικό, υπάρχει ένα σύνολο προκλήσεων, εξωτερικών παραγόντων, που προκαλούν αναταράξεις στα οικονομικά συστήματα. Η δεκαετία του 1970, με τις δύο πετρελαϊκές κρίσεις, που συντέλεσαν στην οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1980, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ειδικότερα, οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της δεκαετίας του 1970 και εντέλει η κατάρρευση του διεθνούς συστήματος σταθερών νομισματικών ισοτιμιών «αναδιαμόρφωσαν» αισθητά το καπιταλιστικό σύστημα, οδηγώντας σε μία αυξανόμενη αλληλεξάρτηση και σταδιακή ενοποίηση των εθνικών οικονομιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ενοποίηση αυτή εκφράζεται μέσω της παγκοσμιοποίησης, η οποία και επιτρέπει την ελεύθερη κυκλοφορία προϊόντων, ανθρώπων, ιδεών και κεφαλαίων. Η παγκοσμιοποίηση δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως ένα οικονομικά εξολοκλήρου φαινόμενο: εμπορικά, παραγωγικά, καταναλωτικά, επενδυτικά ή χρηματοοικονομικά. Είναι ένα φαινόμενο που οι απαρχές του «χάνονται» στα βάθη της ανθρώπινης ιστορίας, καλώντας την παγκόσμια κοινότητα να πράττει ως σύνολο και όχι λαμβάνοντας υπόψη επιμέρους, εθνικά συμφέροντα (Τριτζίλια,2004,Heywood,2013). Εύλογα σε αυτό το σημείο, τίθεται ένα ερώτημα, κατά πόσο αυτό το διεθνές, παγκοσμιοποιημένο κοινωνικοοικονομικό σύστημα προάγει τις αρχές της ισότητας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης.

Πράγματι, η εποχή μας γνωρίζει μία άνθιση όσον αφορά την επικύρωση διεθνών κειμένων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως είναι η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η Σύμβαση για την εξάλειψη των διακρίσεων (Καστανάς,1999). Αυτό ωστόσο, δεν σημαίνει ότι οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες έχουν αμβλυνθεί. Αντίθετα δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι τα τελευταία χρόνια έχουν οξυνθεί, το

οποίο και οφείλεται στην πρόσφατη χρηματοπιστωτική ύφεση και στην πανδημία του Covid-19. Σε πολλές χώρες, ένα ικανοποιητικό ποσοστό του πληθυσμού βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχειας, με τις συνθήκες να είναι εντονότερες στις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες. Έννοιες όπως η ισότητα και η αλληλεγγύη είναι δύσκολο να επιτευχθούν, αφού προϋποθέτουν τον περιορισμό του ατομικού, εθνικού συμφέροντος, κάτι το οποίο μοιάζει αδύνατον ιδίως στις συνθήκες που προάγει ο καπιταλισμός περί ανταγωνιστικότητας και καινοτομίας.

Οι συνθήκες έχουν βελτιωθεί, όχι όμως ουσιαστικά. Υπάρχει μία τυπική ισότητα, ενώ φαινόμενα όπως η παιδική εργασία, η φτώχεια, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι και οι πολεμικές συγκρούσεις υπενθυμίζουν σε όλους την ανάγκη συλλογικών ενεργειών. Η παγκοσμιοποίηση μοιάζει σαν μία διαφορετική μορφή εκμετάλλευσης, όπου υπό τις συνθήκες της ελεύθερης μετακίνησης και της αναζήτησης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, πολλοί άνθρωποι καταλήγουν να δουλεύουν ημερησίως ανασφάλιστοι ή με πενιχρούς μισθούς. Είναι ένα φαινόμενο που συμβάλλει στις επενδύσεις και στη διεθνή ανάπτυξη, μία ανάπτυξη που δεν είναι πάντα ανεξάρτητη από εθνικά συμφέροντα.

Προφανώς και υπάρχει μία αλληλεξάρτηση των διάφορων εθνικών οικονομιών, το οποίο και μαρτυρείται από το ντόμινο που εκδηλώνεται σε οποιαδήποτε διακύμανση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Υπάρχουν εξίσου περιοχές, που αν και παλαιότερα παρουσίαζαν χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, εντούτοις τα τελευταία χρόνια σημειώνουν ανοδικούς ρυθμούς. Δεν παύουν όμως, να υπάρχουν αρκετές περιοχές στον πλανήτη που μοιάζουν με σύγχρονες αποικίες, οι οποίες διαθέτουν φθηνό εργατικό δυναμικό και πρώτες ύλες, τις οποίες εκμεταλλεύονται άλλες, πιο ανεπτυγμένες χώρες, με τη μορφή πολυεθνικών επιχειρήσεων. Με αυτή την έννοια, η παγκόσμια κοινότητα συνεχίζει να είναι μάρτυρας άλλων μορφών εκμετάλλευσης, με τη διαφορά ότι σήμερα υπάρχει το δόγμα της ενιαίας αγοράς. Μία αγορά που στηρίζεται στον ανταγωνισμό, στη μεγιστοποίηση του κέρδους, με το κέρδος να είναι εκείνο που εξασφαλίζει σήμερα το εθνικό γόητρο και υπεροχή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Beaud, M. (2008), *Η ιστορία του καπιταλισμού από το 1500 μέχρι το 2000*, Αθήνα: Ηλέκτρα.

Berstein, S., Milza, P. (1997), *Ιστορία της Ευρώπης: Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, τόμος Β', Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bowles, S., Edwards, R. (2001), *Κατανοώντας τον καπιταλισμό: ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ*, τόμος Α', Αθήνα: Gutenberg.

Helpis.gr (2020), *Διεθνής Ημέρα για την Υπενθύμιση του Δουλεμπορίου & της Κατάργησής του*, 23.8.2020. Διαθέσιμο στο <http://www.helpis.gr/helpisnews/diethnis-imer-a-gia-tin-ypenthymisi-tou-douleboriou-tis-katargisis-tou/>.

Heywood, A. (2013), *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Αθήνα: Κριτική.

Καραδημητρίου, Α.Κ.(2012), *Ο αρχαίο-ελληνικός αποικισμός και το μαντείο των Δελφών*, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος.

Καστανάς, Η. (1999), Παγκοσμιοποίηση της δικαιοσύνης και ανθρώπινα δικαιώματα, *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2: 235-252.

Μπάμπης, Μ. (2020), *Μια αργοπορημένη «συγγνώμη»*, 20.6.2020. Διαθέσιμο στο https://www.efsyn.gr/oikonomia/diethnis-oikonomia/248630_mia-argoporimeni-syggnomi.

Τριτζίλια, Κ. (2004), *Οικονομική κοινωνιολογία: κράτος, αγορά και κοινωνία στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα: Παπαζήση.

Τσάλτας, Γ.Ι. (1991), *Αναπτυξιακό φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος: Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση.